

XX ƏSRİN 80-90-cı İLLƏRİNDƏ QAZAXISTANDA MİLLİ-AZADLIQ MÜBARİZƏSİ

SSRİ-nin dağılması ərəfəsində Qazaxıstanda ictimai-siyasi gərginliyin artması kütləvi etiraz dalğasının genişlənməsinə və milli-azadlıq hərəkatının geniş vüsət almasına gətirib çıxartdı. Tələbə hərəkatı və ictimai birliklərin meydana gəlməsi ilə müstəqillik uğrunda mübarizə daha kəskin xarakter aldı və 16 dekabr 1991-ci ildə Qazaxıstan dövlət müstəqilliyini elan etdi. SSRİ-də və dünya sosializm sistemində iqtisadi, siyasi və sosial sahədə uzun müddət formalaşan böhran 1980-ci illərin sonlarında daha da kəskin xarakter aldı. Sovet imperiyasının çökməsi ərəfəsində Qazaxıstanda da yaranmaqda olan ümumxalq narazılığı özünü açıq formada büruzə verməsə də, müstəmləkəçilik və sistemli assimilyasiya siyasətinə etiraz hərəkatının başlanması üçün fürsət 1986-cı ilin sonlarında yarandı. Uzun illər Qazaxıstan Kommunist Partiyasına rəhbərlik etmiş Dinməhəmməd Kunayev vəzifədən azad edildi. Qazaxıstanın müasir tarixinin tanınmış simalarından olan D.Kunayevi “idarəetmədə rüşvətxorluq və bürokratiyaya yol verməkdə günahlandıraraq” işdən azad etmişdilər. Məlumdur ki, Özbəkistanda da yerli partiya rəhbərliyinin dəyişdirilməsindən sonra qondarma faktlar əsasında kütləvi represiyalarla müşahidə olunan istintaq işi başlanmışdı. Belə bir aqibət 1986-cı ildə G.Kolbinin hakimiyyətə gəlişi ilə Qazaxıstanda da gözlənilirdi. O zaman İttifaqda narazılıqların əsil səbəblərini gizlədərək bunu vəzifə dəyişikliyi ilə əlaqələndirməyə çalışırdılar. 1986-cı ilin 17-19 dekabrında Kunayevin yerinə Kolbinin təyin edilməsinə etiraz əlaməti olaraq minlərlə qazax tələbəsi Alma-Atada mitinq keçirdi. Qarmaqarışq şəraitdə iki rus növbətçisinin öldüyü, minlərlə insanın xəsarət aldığı bildirilirdi. Dinc nümayiş iştirakçılarında cəza tədbirləri tətbiq edildi. Nizam-intizamı bərpa etmək üçün ilk dəfə olaraq ordudan istifadə edildi. Ümumiyyətlə, 1986-cı il Sovet tarixinə millətlərarası toqquşma ili kimi daxil oldu. Hələ Qazaxıstan hadisələrindən bir neçə ay əvvəl mart-aprel aylarında Yakutiya da yakut tələbələri ilə rus gəncləri arasında qarşıdurma olmuşdu. Bu da öz növbəsində sovet partiya rəhbərliyinin ciddi narahatlığına səbəb olmuşdu, ancaq həmin vaxt dərhal yeni təyinat dəyişmək siyasi gərginliyi daha da dərinləşdirə bilərdi. Etiraz dalğasının daha da qüvvətlənməsindən ehtiyat edən sovet rəhbərliyi 10 yanvar 1987-ci ildə Qazaxıstan KP MK-nın ikinci katibi vəzifəsinə milliyətcə qazax olan S.Kubasovu gətirmək məcburiyyətində qaldı (6, 87). Hadisələrin bir daha təkrarlanmaması üçün DTK vasitəsilə iştirakçılar təqib olunmağa, həbs edilməyə başlandı. Alma-Ata olayları Orta Asiyada milli məsələnin ciddi olduğunu, rusların və onların təmsalında imperiyaya nifrətin getdikcə dərinləşdiyini göstərdi. Tələbələrin etiraz hərəkatı respublikanın ictimai-siyasi həyatı üçün xarakterik olmayan dinamiklik yaratdı. Artıq illərdən bəri

yığılıb qalan problemlərin həll edilməsi yönündə ictimaiyyətin tələblərindən doğan və ziyalıların rəhbərlik etdiyi çoxlu ictimai birliklər, qeyrihökumət təşkilatları meydana çıxdı. Bütövlükdə cəmiyyətin getdikcə demokratikləşməsi və inzibati-amirlik sisteminin ləğvi yeni ictimai-siyasi hərəkatların formalaşması və inkişafını stimullaşdırırdı. Siyasi arenaya atom əleyhinə hərəkat "Nevada-Semipalatinski"nin qədəm qoyması qazax cəmiyyətinin inkişafının yeni mərhələsi demək idi. Hərəkata görkəmli yazıçı və ictimai xadim Oljas Süleymenov rəhbərlik edirdi. SSRİ-nin dağılması ərəfəsində yaranmış ictimai təşkilatların məhz sosial-ekoloji problemlərin həlli tələbi ilə çıxış etməsi təbii idi. Hələ Sovet İttifaqının tərkibində olduğu dövrdə Mərkəzi Asiyanın ekoloji durumunun getdikcə ağırlaşması müşahidə olunurdu. Bunun başlıca səbəbi isə yerli şəraitin imkanlarını nəzərə almadan kütləvi şəkildə kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilməsi, əkin sahələrinin süni surətdə genişləndirilməsi, istər SSRİ, istərsə də Çin tərəfindən yeraltı, yerüstü və səmada yüzlərlə nüvə silahının sınaqdan çıxarılması və s. olmuşdur. Ekoloji tarazlığın pozulmasının nəticəsidir ki, Orta Asiya respublikaları keçmiş İttifaq miqyasında həmişə uşaq ölümünə görə ilkin yerləri tuturdu, nəsillərin cırlaşma prosesi intensiv xarakter alır, onkoloji xəstəliklərin sayı artırdı. Elə buna görə də, regionda yerləşən dövlətlərin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri də təbii tarazlığı qoruyub saxlamaq, ekoloji problemlərin həlli üçün birgə səy göstərməkdir. Regionun ayrı-ayrı yerlərində SSRİ dəfələrlə nüvə silahını sınaqdan keçirib. Artıq BMT tərəfindən Semipalatinsk xüsusi təhlükə zonası hesab edilir. Qeyd edək ki, Semipalatinskdən uzaq olmayan, Qazaxıstanla sərhəddə yerləşən, uyğur türklərinin yaşadığı Çinin Sintszyan vilayətində də nüvə sınaqları keçirilməkdədir.

Kolbin Moskvada başqa vəzifəyə təyin olunduqdan sonra 1989-cu il iyunun 22-də Nursultan Abış oğlu Nazarbayev Qazaxıstan KP MK-nın birinci katibi seçildi. Nazarbayevin qazax türklərinin qəlbində bir lider olaraq özünə yer etməsini şərtləndirən əsas amil dil məsələsi ilə bağlı olmuşdu. Sovetlərin uzun zaman dövründə həyata keçirdiyi mədəni istila və assimilyasiya siyasəti, digər tərəfdən, yerli qazaxlardan sayca çoxluq təşkil edən rus gəlmələrinin burada yerləşdirilməsi nəticəsində uzun illər rus dili Qazaxıstanın rəsmi dili kimi istifadə olunurdu. Nazarbayev 1989-cu ilin sentyabr ayında qazax türkcəsinin respublikanın dövlət dili elan olunmasına nail oldu. Artıq bundan sonra qazax türkü öz ölkəsində ana dilindən rəsmi səviyyədə istifadə edə biləcəkdi (7, 187). 104 Uzun illər rus dili və mədəniyyətinin təsiri altında olan və incidilən qazax türkləri milli məniyyətinin qorunmasında xidməti olan Nazarbayevə böyük hörmət və ehtiramla yanaşırlar. Mərkəzdə gedən proseslər, "yenidənqurma"nın sovet cəmiyyətinə bəxş etdiyi

yumşalma, bürokratik dövlət aparatının artıq inzibati-amirlik metodları ilə işləyə bilməməsi Qazaxıstanda da geniş əks-səda doğurmuşdu 1990-cı ildən başlayaraq, respublikada siyasi vəziyyət köklü sürətdə dəyişdi. İctimai-siyasi hərəkətlər institutlara, birinci növbədə Qazaxıstan KP-nin hakim strukturuna təsir etməyə başladı. Rəhbərliyi iqtisadiyyatda yaranmış böhranda və həyata keçirilən islahatlarda qarşıya çıxan uğursuzluqda ittiham edirdilər. Bu zaman KP daxilində də fikir ayrılıqları baş qaldırmışdı və partiyanın özünün islahatlara ciddi ehtiyac duyması barədə açıq-aşkar fikirlər səslənirdi. Cəmiyyətin demokratikləşmə kursunun mahiyyətində siyasi sistemdə xalq nəzarətinin artırılmasını təmin etmək dayanırdı. Məhz belə şəraitdən faydalanaraq yeni partiyalar siyasi arenaya çıxdı. “Azat”, “Jeltoksan”, “Alaş”, “Birlik”, Sosial-demokrat partiyası və s. Yeni ictimai birliklərin yaranması öz növbəsində ictimai təşkilatların fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi bazanın formalaşdırılmasını zəruri edirdi. Bununla əlaqədar olaraq 1989-cu ilin 14 aprelində Qazaxıstan SSR Ali Soveti “Müstəqil ictimai birliklərin yaradılması və fəaliyyəti haqqında” qanun qəbul etdi. Ali Sovetin 1991-ci ilin yayında qəbul etdiyi “İctimai birliklər haqqında” qanunla isə respublikada ictimai birliklərin inkişafını stimullaşdıran hüquqi baza formalaşmış oldu. 1991-ci ilin 19 avqustunda Moskvada dövlət çevrilişinə cəhd və Dövlət Fövqəladə Vəziyyət Komitəsinin yaranması (DFVK) SSRİ-nin süqutunu sürətləndirdi, eyni zamanda müttəfiq respublikalarda milli-azadlıq hərəkətinin vüsətlənməsinə təkan verdi. Bu zaman DFVK-nin qərarlarına tabe olmayacağını bildirən N.Nazarbayev xalqına müraciət SSRİ-nin əksər türkdilli respublikalarında olduğu kimi, burada da yerli partiya öz strukturunu qoruyub saxlaya bildi, başqa sözlə, cəmiyyətdə gedən proseslərin gedişində müəyyən keyfiyyət dəyişikliklərinə keçməklə hakim mövqenin qorunub saxlanılmasına nail olundu. Ölkədə çoxsaylı ictimai-siyasi hərəkətlərlə yanaşı, Qazaxıstan KP daxilində də islahatameylli yenilikçi qüvvələr mövcud idi. 105 16 dekabr 1991-ci ildə Qazaxıstan dövlət müstəqilliyini elan etdi. Ali Sovet “Qazaxıstan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” qanun qəbul etdi. 1992-ci il 4 iyunda “Qazaxıstan Respublikasının dövlət bayrağı haqqında” qanun qəbul olundu. Qazaxıstan Respublikasının dövlət bayrağı kvadrat şəkilli mavi qumaşdan hazırlanır. Bayrağın ortasında 32 işıq şüasından ibarət olan günəş və onun altında da bozqır qartalı, sol tərəfdə isə milli motivlərdən ibarət şaquli bir xətt yerləşir. Günəş, milli motivlər, işıq şüaları və qartal təsvirləri qızılı rəngdədir. Mavi türkçülüüyü ifadə edir, günəş həyat mənbəyi, qartal heyvandarlığa işarədir. Qazaxıstan Respublikasının milli gerbi 1992-ci il 4 iyun tarixində yaranmışdır. Ölkənin dövlət dili Türk dilləri ailəsinə mənsub olan Qazax dilidir.